

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та соціальної роботи

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень
інших авторів мають посилання на відповідне джерело.
_____ К.О. Патрабой

ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ
У ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
З НЕПОВНОЛІТНІМИ ПРАВОПОРУШНИКАМИ

Дипломна робота

Рівень вищої освіти - перший (бакалаврський)

Виконала:

студентка IV курсу, групи 401
спеціальності 231 «Соціальна робота»

Патрабой Катерина Олександрівна

Керівник: док. пед. н., проф. Тимчук Л.І.

До захисту допущено:

Протокол № 10 засідання кафедри

від 14 травня 2024 року.

Завідувач кафедри _____ док. пед. н., проф. Тимчук Л.І.

АНОТАЦІЯ

Патрабой К. О. Відновне правосуддя у практиці соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками. Кваліфікаційна робота на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 231 Соціальна робота. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, 2024.

У кваліфікаційній роботі обґрунтовано відновне правосуддя як альтернативний напрям соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками.

У першому розділі висвітлені моделі, сутність, форми, принципи відновного правосуддя та міжнародні практики.

У другому розділі викладено методи та програми відновного підходу для профілактики злочинності неповнолітніх.

У роботі викладено концептуальні ідеї, досвід відновного правосуддя та прикладні аспекти його застосування.

Ключові слова: відновне правосуддя, сімейна нарада, медіація, профілактика злочинності, неповнолітні правопорушники, покарання, складна (кризова) ситуація.

ABSTRACT

Patraboy K.O. Restorative justice in the practice of social work with juvenile offenders. Qualification work for the first (bachelor) level of higher education in specialty 231 Social work. Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovich, Chernivtsi, 2024.

In the qualification work, restorative justice is justified as an alternative direction of social work with juvenile offenders.

The first section highlights models, essence, forms, principles of restorative justice and international practices.

The second section outlines methods and programs of the restorative approach for the prevention of juvenile delinquency.

The paper presents conceptual ideas, experience of restorative justice and applied aspects of its application.

Keywords: restorative justice, family meeting, mediation, crime prevention, juvenile offenders, punishment, difficult (crisis) situation.

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Концептуальні ідеї і досвід відновного правосуддя як альтернативної практики в соціальній роботі	9
1.1. Відновне правосуддя: сутність, форми, принципи, моделі	9
1.2. Відновне правосуддя щодо неповнолітніх – складник системи сучасної ювенальної юстиції в Україні	17
1.3. Міжнародні практики застосування відновного правосуддя для неповнолітніх	23
Розділ 2. Прикладні аспекти застосування відновного правосуддя у соціальній роботі з неповнолітніми правопорушниками	27
2.1. Методи відновного правосуддя у соціальній роботі з неповнолітніми правопорушниками	27
2.2. Програми відновного підходу для профілактики злочинності неповнолітніх й асоціальної поведінки серед молоді	34
2.3. Відновне правосуддя для дітей: аналіз кейсів	40
Висновки	44
Список використаних джерел	46

ВСТУП

Злочинність стала однією з найгостріших проблем внутрішнього розвитку в усіх країнах світу незалежно від їх економічного і політичного статусу. Її зростання зафіксовано не тільки там, де економіка опинилася у глибокій кризі, але й у достатньо благополучних державах Західної Європи та Америки.

За останні роки кримінологами виявлено низку тенденцій у розвитку злочинності, що свідчать про її суттєве якісне переродження. По-перше, збільшилася кількість заздалегідь підготовлених злочинів, що характеризуються особливою зухвалістю, витонченістю, жорстокістю. По-друге, збільшилася кількість злочинів, скоєних представниками так званих груп ризику: алкоголіками, наркоманами тощо. По-третє, зросла кількість злочинів, позбавлених мотиву, що зовні виглядають безглуздими. По-четверте, значно змінилася соціально-психологічна характеристика осіб, які скоюють злочин. Крім того, викликають тривогу значні зміни у віковому складі злочинних елементів. Із року в рік в Україні зростає кількість злочинів, скоєних неповнолітніми, що переростає у значну суспільну проблему.

За статистичними даними, кожен четвертий злочин в Україні зчинений неповнолітнім. Щоденно підлітками скоюється 104 злочини, зокрема одне вбивство або тяжке тілесне ушкодження, 8 грабежів, 2 розбійних напади, 26 крадіжок. За даними Державного департаменту України з питань виконання покарань, криміногенний та соціально-демографічний склад неповнолітніх засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, є досить складним. Понад половину з них засуджені за розкрадання та крадіжки, кожен четвертий — за розбій чи пограбування, практично кожен десятий — за нанесення тяжких тілесних ушкоджень або вбивство. При цьому 13% засуджених віком 14–16 років; 28% — 16–17 років та 39% — 17–18 років.

Майже кожного третього неповнолітнього, який перебуває у виховних колоніях, засуджено на термін від одного до трьох років позбавлення волі, половину — від 3 до 5 років і майже 18% — понад 5 років.

Разом з тим, заклади соціальної ізоляції неповнолітніх не виконують своїх основних функцій — виховання і перевиховання неповнолітніх правопорушників. І тому у певній категорії справ можливим було б завершення їх шляхом примирення між неповнолітнім правопорушником та потерпілим. Але це питання фактично не вирішується, оскільки відсутні відповідні механізми, немає належної правової бази, кваліфікованих у цьому напрямі працівників, досвіду примирення, заважають також стереотипи представників кримінального судочинства. Узагалі це питання вивчається ювенальною юстицією. Отже, йдеться про заходи, спрямовані на відновлення попереднього (нормального) стану жертви, суспільного порядку та суспільних відносин, порушених унаслідок скоєння злочину, інакше кажучи, відновне правосуддя, яке передбачає безпосереднє подолання (компенсацію) конкретних наслідків правопорушення самим правопорушником. Найчастіше відновне правосуддя застосовується стосовно підлітків і молодих людей, які здійснили делінквентні вчинки та злочини різного ступеня тяжкості.

Відновне (реституційне) правосуддя сьогодні є світовим рухом за переорієнтацію кримінального правосуддя з покарання злочинця на подолання ним конкретних наслідків своїх протиправних дій і на попередження скоєння ним нових злочинів. Джерела відновного правосуддя як концепції підходять до природних, суспільних засобів вирішення конфліктів, спрямованих на примирення сторін і передбачаючих відновні процедури. Сенс відновного (реституційного) правосуддя полягає в тому, щоб змінити наявну систему відносин між постраждалим і злочинцем, дати їм можливість самотійно вирішити конфлікт. Увага приділяється не покаранню, а примиренню сторін та відшкодуванню збитку. Центральним елементом реституційної технології є посередництво (*mediation*) — як спеціально організована процедура

налагоджена на примирення. Це актуальне питання для України, оскільки стан підліткової злочинності в Україні викликає глибоку занепокоєність та зумовлює потребу у пошуку нових засобів її попередження, вжиття додаткових заходів з боку державних органів і громадськості, які б сприяли поступовому скороченню злочинних проявів у середовищі неповнолітніх. Упродовж останніх років ідея відновного правосуддя завойовує дедалі більшу увагу представників громадськості України. Наразі є ціла низка громадських організацій, які прямо чи опосередковано впроваджують ідеї відновного правосуддя у своїй діяльності. Усе більше вивчаються й упроваджуються методи реституційного правосуддя у соціальній роботі з делінквентною молоддю. На цей аспект і сфокусована увага нашого дослідження.

Аналіз наукових досліджень. Сучасному баченню питань розвитку, впровадження та теоретичного обґрунтування сутності ювенальної юстиції та її значення для захисту прав неповнолітніх приділяли увагу такі дослідники, як: Ю. Гурєва, Н. Горб, А. Івановська, Б. Ісмаїлов, У.Ковна, Н. Крестовська, Н. Кузнецова, І. Лавровська, П. Люблінський, Р. Максудов, Я. Мачужак, Н.Мелешко, Е. Мельнікова, В. Мірошніченко, І. Перетерський, П. Пилипчук, Є. Тарло, Н. Чудик-Білоусова, Т. Шевченко, Л. Чупрій та ін.

Дослідженням впровадження та застосування відновного правосуддя в Україні займалися В.Землянська, С.Закірова, А.Мурзановська, О.Головко; міжнародні практики застосування відновного правосуддя вивчали Р.Аркелян, Ю.Микитина, Я.Грущинський.

Кореляцію соціальної роботи і програм відновного правосуддя висвітлюють А.Гірник, А.Горова, Л.Дума, В.Землянська, Н.Кабаченко, Р.Коваль, Н.Пилипів, О.Савчук, С.Філь С.

Об'єкт дослідження: соціальна робота з делінквентною молоддю.

Предмет дослідження: ідеї і досвід застосування відновного правосуддя у соціальній роботі з неповнолітніми правопорушниками.

Мета дослідження: на основі концептуальних ідей і практичного досвіду обґрунтувати відновне правосуддя як альтернативний напрям соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками.

Завдання дослідження:

- на основі наукової та довідкової літератури здійснити теоретичний аналіз поняття «відновне правосуддя»;

- за матеріалами нормативно-правової бази та оцінками фахівців галузі охарактеризувати відновне правосуддя щодо неповнолітніх як складник системи сучасної ювенальної юстиції в Україні;

- висвітлити міжнародний досвід застосування відновного правосуддя для неповнолітніх;

- розкрити організаційно-діяльнісні аспекти застосування відновного правосуддя у соціальній роботі з неповнолітніми правопорушниками.

Методи дослідження. Викладення матеріалу в чіткій послідовності та логічній завершеності стало можливим внаслідок застосування логічно-аналітичного методу. Також використовувалися загальнонаукові методи – індукція, дедукція, синтез, конкретизація. Логіко-семантичний метод застосовувався під час дослідження поняття відновного правосуддя стосовно неповнолітніх та правові засади функціонування системи ювенальної юстиції в Україні. Застосування системного підходу забезпечило теоретичне узагальнення наукових поглядів вчених, присвячених розробці шляхів оптимізації соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками на засадах ювенальної юстиції. Метод структурно-функціонального аналізу дав змогу дослідити європейський досвід соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками та стан впровадження ювенальної юстиції в Україні. Сукупність цих та інших методів дала змогу забезпечити всебічність вивчення проблеми та достовірність висновків.

Апробація результатів дослідження. Основні матеріали дослідження оприлюднені в тезах доповіді на щорічній науковій студентській конференції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, 6-ти підрозділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ІДЕЇ І ДОСВІД ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ПРАКТИКИ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

1.1. Відновне правосуддя: сутність, форми, принципи, моделі

Відновне правосуддя (англ. *Restorative justice*) — це процес, під час якого всі сторони — учасники конкретного правопорушення зустрічаються для колективного вирішення питання: що робити з наслідками правопорушення та їх впливом на майбутнє (визначення за Тоні Маршалом).

Відновне правосуддя зародилося у середині 70-х років ХХ сторіччя як рух за зміну поглядів на злочин та покарання. Підхід, що лежить в його основі, орієнтований на надання можливості сторонам конфлікту і суспільству в цілому самим впоратися з наслідками злочину.

Наразі відновне правосуддя розглядають як рух за справедливість, який доповнює офіційну форму правосуддя, залучає самі сторони та громадськість до владнання наслідків злочину, сприяючи таким чином соціальній реінтеграції правопорушника і зменшенню кількості кримінальних покарань.

Відновне правосуддя покликане не замінити офіційне правосуддя, а лише надати йому відновного характеру за рахунок використання певного способу вирішення кримінальних ситуацій. Зазвичай реалізація програм відновного правосуддя відбувається завдяки партнерству громадськості і системи правосуддя: визначається порядок подання та розгляду випадків, юридичне значення результатів проходження сторонами такої програми

Відновне правосуддя успішно розвивається протягом останніх 25 років на теренах США, Австралії та Нової Зеландії. Серед європейських країн воно законодавчо закріплено в Австрії, Бельгії, Великій Британії, Норвегії та Фінляндії. У Польщі та Чехії після закінчення експериментального періоду

відновне правосуддя було прийнято та впроваджено на рівні національного законодавства.

Нині в Україні робляться перші спроби розвитку і запровадження відновного правосуддя до правової системи.

Існує кілька моделей (форм) відновного правосуддя. Найпоширеніші з них такі:

- програми примирення потерпілих і правопорушників (відомі також як «медіація», «посередництво», «конференції жертв і правопорушників»);

- кола правосуддя — програми, в основі яких лежать традиції північноамериканських індіанців; проводяться переважно в Канаді;

- сімейні конференції, батьківщина яких Нова Зеландія; вони базуються на традиціях корінного населення маорі і є чинними законодавчо.

Наразі програми відновного правосуддя успішно функціонують в різноманітних формах у таких регіонах як Європа, Північна Америка, Австралія, Нова Зеландія і Південна Африка. У більшості країн вони існують не лише як пілотні програми, але й закріплені на рівні національного законодавства.

Програми відновного правосуддя ґрунтуються на чотирьох основних принципах.

Перший принцип стосується **завданої шкоди**. Йдеться про те, що потерпілий та його потреби мають стати центральними в процесі правосуддя, оскільки шкоду завдано конкретній людині.

Другий принцип передбачає, що правопорушник повинен **прийняти відповідальність за свій вчинок**, тобто брати до уваги потреби потерпілого — усвідомити свою провину й відшкодувати завдані збитки. Відповідальність витлумачується як «відповідь» порушника на власні дії, що спричинили шкоду іншому, тобто дії особи, що мають на меті виправити наслідки протиправної поведінки.

Третій принцип — **самовизначення сторін**. Він ґрунтується на припущенні про прагнення людей домовитися і передбачає делегування сторонам права на самостійне ухвалення рішення.

Четвертим принципом відновного правосуддя є **залучення** до процесу найближчого соціального оточення та представників місцевої громади. Це сприяє зціленню потерпілого та допомагає правопорушникові виправити скоєне, змінити свою поведінку.

Відповідно до національного законодавства різних країн, існують дві основні моделі відновного правосуддя. Саме вони визначають на якому етапі кримінального судочинства використовуються програми відновного правосуддя — медіація між потерпілими та правопорушниками, конференції та кола примирення. На основі «Основних принципів використання відновного правосуддя у кримінальних справах», прийнятих ООН, програми відновного правосуддя можуть використовуватися на будь-якому етапі кримінального судочинства відповідно до національного законодавства. Втім, законодавства різних країн мають свої відмінності, а тому відновне правосуддя може використовуватися як альтернатива, або ж як істотний компонент кримінального судочинства. Це обумовлюється різницею у законодавстві, системі кримінального судочинства, зокрема, різницею між англосаксонською системою та континентальною системою, повноваженнями поліції, прокурорів, суддів та загальним рівнем впровадження відновного правосуддя у певній країні. Хоча чимало програм можна впроваджувати на будь-якій стадії судочинства, є деякі програми, впровадження яких передбачає дискреційне повноваження поліції чи прокурорів або ж відбувається після винесення вироку.

Програма відновного правосуддя як альтернатива кримінальному судочинству («альтернативна модель») застосовується, коли поліція, прокурор чи суддя передають справу на примирення ще на досудовому етапі, або коли суддя передає справу до початку судового розгляду. Але ж альтернативною вона є завдяки тому, що у цієї моделі насправді учасникам кримінальної

ситуації та громаді надані повноваження для реального ухвалення рішення у своїй справі! Тобто на програму відновного правосуддя покладено завдання організувати відновний процес, спрямований на досягнення відновного результату. Офіційна система правосуддя продовжить вирішувати справу лише у тому випадку коли відновний процес не спрацює.

Серед країн, що впроваджують практику відновного правосуддя, найбільш комплексну та «справжню» альтернативну модель було розроблено у Новій Зеландії. Саме там цю модель використовують для всіх кримінальних справ за участі неповнолітніх, за винятком справ вбивства. У листопаді 1989 року в Новій Зеландії було прийнято закон «Про дітей, молодих осіб та їхні сім'ї», який власне у запровадив практику сімейних конференцій у систему кримінальної юстиції цієї країни. У цьому законі наголошується на тому, що судовий розгляд справ як цивільних, так і кримінальних — це вже останній засіб вирішення питання. Закон спонукає до ухвалення рішень у рамках громади, зауважуючи при цьому, що основна відповідальність за своїх дітей та молодих осіб лежить на сім'ї. Відповідно до цього закону жоден суд не має права ухвалювати рішення у справі без проведення сімейної конференції.

Приблизно 80-85 % справ вирішуються шляхом винесення поліцією офіційного попередження або неофіційного застереження, яке передбачає виконання громадських робіт або відшкодування шкоди. Більшість справ вирішуються шляхом проведення сімейних конференцій. Справи передаються до суду лише у тих випадках, коли не вдається досягти угоди, або коли після вчинення злочину передбачається взяття під варту.

Чисто альтернативної моделі відновного правосуддя у тому вигляді, як її використовують у Новій Зеландії у Європі не існує. Водночас, в таких європейських країнах як Фінляндія та Норвегія поліція може направляти справи до служби медіації. У Бельгії в період з 1996 по 1998 роки у восьми фламандських містах та містечках та двох районах Брюссельського регіону було започатковано проект з медіації за тісної співпраці з поліцейськими дільницями. Спільна ознака цих програм полягає в тому, що вони здебільшого

передбачають роботу з випадками нетяжких майнових злочинів та насильницьких злочинів з чітко визначеною матеріальною шкодою. Медіація відбувається невдовзі після скоєння злочину, коли справа ще знаходиться в поліції, та до передачі матеріалів справи у прокуратуру. В більшості таких випадків медіатор діє як службовець місцевої влади або деколи є частиною поліцейської дільниці.

У більшості європейських країн, де існує дискреційне провадження, прокурори є основним джерелом передачі справ на медіацію. У Англії та Уельсі у 2003 році було прийнято закон «Про кримінальну юстицію», який наділив Королівську службу прокуратури, а не поліцію, повноваженням нести відповідальність за визначення обвинувачення. Також, згідно з цим законом, прокурор як сторона обвинувачення у разі, якщо злочин було вчинено вперше, може розглянути можливість застосування альтернативи переслідуванню у вигляді винесення умовного попередження у справах повнолітніх правопорушників.

У Німеччині кримінальне законодавство дозволяє прокуророві припинити розгляд справи у випадках незначних злочинів та застосувати певні заходи, зокрема виплату компенсації або виконання робіт на користь громади. В юрисдикціях, де прокурори не наділені повноваженням закривати кримінальну справу, це можуть зробити судді. В Італії, наприклад, суддя може сприяти проведенню медіації між неповнолітнім правопорушником та потерпілим і у випадку її успішного завершення, може видати наказ, яким призначається пробація і відкладається судовий розгляд.

У багатьох країнах відновне правосуддя функціонує як істотний додаток до офіційної системи кримінального судочинства, а не як альтернатива покаранню. Програми відновного правосуддя проводяться паралельно з кримінальним переслідуванням, під час призначення покарання або після призначення покарання.

У деяких країнах програми відновного правосуддя розвивалися **паралельно з процесом кримінального переслідування**. Прикладом такої

моделі є бельгійська програма «Медіація для відшкодування шкоди» (Mediation Redress), яку було започатковано у Льовені, а потім впроваджено на національному рівні. Сам процес медіації відбувається окремо від судової системи, однак за тісної співпраці зі службою державного прокурора. Програма спрямована на розгляд справ за участі дорослих правопорушників та справ певного ступеню серйозності. До розгляду беруться лише справи, по яким прокурор уже ухвалив рішення розпочати переслідування. Коли в процесі медіації укладається письмова угода, то її текст додається до матеріалів справи, і таким чином може вплинути на подальший процес винесення вироку державним прокурором або суддею. Одна з цілей медіації для відшкодування шкоди полягає в тому, щоб оцінити вплив медіації на процес ухвалення рішень судовою системою та з'ясувати, в якій мірі система кримінального правосуддя сприймає репарацію як одне із своїх основних завдань.

Під час призначення покарання

На відміну від країн з континентальною системою права, у англо-саксонській системі засудження та винесення вироку являють собою дві окремі стадії кримінального судочинства. Після засудження (визнання особи винною) у багатьох випадках суд оголошує перерву приблизно на три тижні. Це робиться для того, щоб надати можливість службі пробації підготувати свій звіт і саме в цей період може здійснюватися спроба використати медіацію, інформація про результати якої також додається в звіті до суду. У Англії та Уельсі суд може відкласти винесення вироку максимум на шість місяців задля того, аби з'ясувати чи правопорушник відшкодовує, або принаймні почав відшкодовувати заподіяну шкоду. Вирок не виносять до кінця періоду відстрочки, в очікуванні на те, що вирок не передбачатиме ув'язнення підсудного.

Після призначення покарання

У деяких країнах світу таких як Бельгія, Велика Британія, Нідерланди та США уже почали запроваджувати відновне правосуддя у тюрмах.

Даніель Ван Несс наводить кілька причин для впровадження відновних процесів у тюрмах. По-перше, за допомогою процесу медіації ув'язнені починають розуміти та співчувати жертві. Це може відбуватися шляхом проведення зустрічей груп ув'язнених з сурогатним жертвами (тобто, жертвами злочинів, скоєних іншими правопорушниками). В рамках інших програм, правопорушники отримують можливість зустрітися з жертвами їхніх власних злочинів, з родичами, що відмовилися від них, та з громадами, що налаштовані до них по-ворожому. У штаті Техас на прохання жертв було підготовлено програму, яка сприяє проведенню зустрічей між жертвами злочинів, або тим кому вдалося вижити після скоєння злочинів, з їхніми кривдниками. Більшість з тамтешніх правопорушників отримали вирок, що передбачає велику кількість років ув'язнення. Деякі очікують на смертну кару. Програма не впливає на тривалість ув'язнення злочинців. Тим не менше, думка жертв надзвичайно важлива при проведенні слухань щодо можливості дострокового звільнення ув'язненого або можливість умовного ув'язнення засудженого, і деякі з жертв після того, як зустрілися зі своїми кривдниками, вирішили не оскаржувати рішення про дострокове або умовне дострокове звільнення засуджених.

Бельгія має значний досвід з використання відновного правосуддя в тюрмах. На сьогодні, у кожній фламандській тюрмі працює радник з питань відновного правосуддя, який регулярно проводить зустрічі із засудженими для того, щоб обговорити питання, що стосуються скоєного ними злочину, його наслідків та почуття жертви. Радники з питань відновного правосуддя допомагають уже в ув'язненні впроваджувати програми відновного правосуддя для потерпілих та злочинців, а також вирішувати конфлікти, що виникають між засудженими. З огляду на той факт, що впроваджені в тюрмах програми відновного правосуддя зазвичай стосуються дуже тяжких злочинів, таких як розбій або вбивство, впровадження програм відновного правосуддя у тюрмах вимагає ретельної та тривалої підготовки сторін для процесу медіації, а також високого рівня психологічної підтримки.

Що дає суспільству і державі запровадження відновного правосуддя? Його переваги полягають в тому, що відновне правосуддя:

- дозволяє вирішувати конфлікти шляхом активного залучення сторін конфлікту;
- сприяє задоволенню обох сторін конфлікту;
- трансформує боротьбу між людьми у спільну діяльність з розв'язання конфлікту несуперницьким шляхом;
- зміцнює традиції миротворчості та співчуття;
- сприяє вихованню суспільства і вкоріненню в ньому гуманістичних цінностей;
- забезпечує якнайшвидше відшкодування моральної і матеріальної шкоди, завданої конфліктною ситуацією;
- частково звільняє правоохоронні і судові органи від перевантаження справами і дає можливість зосередитися на серйозніших справах;
- заощаджує державний бюджет і час професіоналів кримінальної юстиції.

Для України, як і для більшості країн світу, проблема зростання рівня злочинності та відновлення почуття безпеки у громадян є вже не просто актуальною, а й нагальною. Від того, чи почуватимуться люди захищеними у своїх громадах, залежить їхній добробут, здоров'я, віра в майбутнє та справедливість.

Оскільки сучасні каральні способи подолання злочинності не давали бажаних результатів, виникла необхідність переглянути способи реагування суспільства на правопорушення. Акцент був зміщений на потреби конкретних людей — потерпілих, правопорушників, членів громади. При цьому метою правосуддя стало не покарання, а відновлення, зцілення, примирення всіх сторін конфлікту, усунення завданої шкоди та досягнення злагоди в суспільстві. У цьому і полягає зміст відновного правосуддя. Впровадження програм відновного правосуддя до правової системи України було розпочато

Українським Центром Порозуміння (УЦП) за підтримки Інституту Сталих Спільнот (Institute for Sustainable Communities) та Посольства Великої Британії в Україні протягом 2003-2004 років, який полягав у впровадженні пілотної моделі програм відновного правосуддя в м.Києві для подальшої її оцінки та інституціоналізації. Успішний висновок міжнародних експертів щодо розробленої моделі та підтримка Верховного Суду України надихнули команду УЦП на продовження діяльності в напрямку впровадження відновного правосуддя в Україні. Дослідження результатів впровадження відновного правосуддя в Україні протягом 2004–2011 років охопило 8 з 14 пілотних регіонів і підтвердило високу ефективність розробленої моделі в контексті профілактики повторних правопорушень, задоволення потреб потерпілих і виконання умов угоди між потерпілим і правопорушником про виправлення завданої шкоди. З 2013 року команда БО "Український Центр Порозуміння" змінила назву на ГО "Інститут миру і порозуміння" і продовжила роботу в напрямку впровадження відновного правосуддя в Україні за підтримкою міжнародних організацій (серед яких Фонд Демократії ООН / UNDEF та Представництво Європейського Союзу в Україні)

1.2. Відновне правосуддя щодо неповнолітніх – складник системи сучасної ювенальної юстиції в Україні

Ст. 3 Конституції України закріплює, що людина, її життя і здоров'я, а також безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав та свобод людини. Особа, яка вчинила правопорушення або злочин, притягається до відповідальності в порядку, встановленому законом. За наявності достатніх підстав їй вироком суду призначається відповідне покарання. Однак згідно з вимогами ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України (далі – КК) покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає

в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами (Кримінальний кодекс України. Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n223>).

Своєю чергою положення Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) запроваджують ефективні законодавчі механізми запобігання злочинам неповнолітніх і надійно забезпечують права учасників кримінального провадження в умовах дотримання принципів змагальності та справедливості. Зокрема, інститут відновного правосуддя знайшов відображення у КПК, у Главі 35 якого регламентується порядок кримінального провадження на підставі угод (Кримінальний процесуальний кодекс України. Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 р. № 4651-VI).

На думку В.Т. Маляренка, завданням відновного правосуддя є примирення, головна мета якого – відновлення, що варто розуміти в широкому соціально-антропологічному сенсі – як реальне зцілення жертви та того, хто спричинив шкоду, а також поновлення порушеної внаслідок вчинення злочинного посягання рівноваги інтересів потерпілого, правопорушника, громадськості й держави (Маляренко, Відновлювальне правосуддя, 2005, с. 42).

Певним чином розвиваючи висловлені положення, О.М. Литвинов зазначає, що «одним із найбільш перспективних напрямів реформування сучасного кримінального законодавства є розширення сфери застосування процедур примирення в кримінальному праві, які сприяють досягненню компромісу між неповнолітнім, який вчинив злочин, і потерпілим та усуненню негативних наслідків злочину. Розумний компроміс, досягнення якого, не заперечуючи принципи об'єктивної істини, справедливості, законності, презумпцію невинуватості та інші засади кримінального судочинства, сприятиме усуненню негативних наслідків злочину та справедливому

розв'язанню справи» (Литвинов, Становлення та розвиток ювенальної пенальної політики Республіки Польща, 2015, с. 86).

В Україні існує об'єктивна потреба в реформуванні системи запобігання злочинам неповнолітніх, що має ґрунтуватися на досягненнях і традиціях національного законодавства, європейських цінностях щодо захисту прав та основоположних свобод людини і громадянина, положеннях міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Це зумовлює необхідність змін системного характеру у структурі органів кримінальної юстиції, в тому числі й органів ювенальної юстиції, спрямованих на створення оптимальної системи запобігання злочинним діям осіб, які не досягли повноліття. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є закріплення нових складників розвитку ювенальної юстиції, що реалізуються через прогресивні ідеї виправлення неповнолітніх, які вчинили злочин.

Відомий фахівець у сфері ювенальної юстиції Н.М. Крестовська підкреслює, що «ювенальна юстиція «працює» з двома категоріями дітей – діти-правопорушники та діти, які опинились у складній життєвій ситуації (сироти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні, жертви злочинів тощо). Тому вона спрямована не тільки на притягнення до відповідальності дітей-правопорушників, а й на розв'язання проблем дітей, які самі стали жертвами або дорослих правопорушників, або недбалого до них ставлення. За словами досвідченого науковця, практика показує, що нерідко ці дві категорії збігаються: на шлях правопорушення найчастіше стають якраз діти, що опинились у складній життєвій ситуації» (Крестовська, Ювенальна юстиція).

Концепцією розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схваленою Указом Президента України від 24 травня 2011 р. № 597/2011, до основних заходів із розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, зокрема, належить удосконалення превентивної та профілактичної роботи шляхом визначення механізмів взаємодії державних органів у сфері кримінальної юстиції (Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України; Концепція

від 24.05.2011 р. № 597/2011).

Важливими складниками кримінальної юстиції щодо неповнолітніх є відновне правосуддя, що є одним із напрямів побудови в Україні повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, спроможної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення стосовно дитини, яка потрапила в конфлікт із законом, пов'язаний з її перевихованням та подальшою соціальною підтримкою (Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України; Концепція від 24.05.2011 р. № 597/2011), а також пробація як правовий інститут, що має існувати в системі запобігання злочинам неповнолітніх, у тому числі з метою зниження рівня рецидивної злочинності вказаної категорії осіб в Україні (Концепція реформування кримінальної юстиції України, затв. Указом Президента України від 8 квіт. 2008 р. № 311/2008).

Аналізуючи сучасний стан регламентації процедур відновного правосуддя в Україні, окрему увагу варто звернути на запропонований проект закону «Про юстицію, дружню до дитини», який має на меті створення умов для організації та ефективної діяльності юстиції, дружньої до дитини, що відповідає вимогам Конвенції про права дитини, міжнародним стандартам щодо захисту прав дитини і є основою для запобігання правопорушенням у дитячому середовищі, належного поводження з дитиною в контакті із законом та її соціальної реабілітації, запобігання вторинній віктимізації дитини, яка є потерпілою чи свідком (Проект Закону про юстицію, дружню до дитини).

Фахівці вважають, що розробниками зазначеного законопроекту було запропоновано вдале, з наукового погляду, визначення неповнолітнього правопорушника як «дитини, яка знаходиться в конфлікті із законом». Таке визначення цілком відповідає сучасному рівню розуміння цілей та форм організації відновного правосуддя.

На думку Ю.І. Микитина, відновне правосуддя покликане впливати на підлітка-правопорушника спеціальними психолого-педагогічними способами

примусових заходів виховного характеру, сприяти забезпеченню відшкодування матеріальної шкоди потерпілому, підвищенню відповідальності правопо- рушника за його діяння, зменшенню рецидивізму та гуманізації кримінального судочинства (Микитин, Відновне правосуддя, 2010, с. 1).

Слід підтримати висловлену наукову позицію, що відновне правосуддя в Україні являє собою новий, сучасний підхід до реагування на протиправну поведінку та вчинення злочинів. Він враховує баланс інтересів громади, потерпілої особи та правопорушника. Адже, як свідчить практика, суворе пока- рання не є запорукою того, що така людина виправиться.

Аналіз праць, присвячених розгляду відновного правосуддя, свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення поняття «відновне правосуддя». Одне з найперших визначень відновного правосуддя було запропоновано Т. Маршалом, який наголошував на тому, що «відновне правосуддя – це процес, відповідно до якого всі учасники кримінального правопорушення зустрічаються для колективного вирішення питання, що робити з наслідками правопорушення та їх впливом на майбутнє» (Землянська, Відновне правосуддя, 2008).

І.М. Михайлова, аналізуючи визначення Т. Маршала, вказує, що у ньому взято до уваги лише процедурні характеристики і не згадано про відновну складову частину. Таке визначення не пояснює, що саме та кого слід відновлювати, а також не визначає основи відновного правосуддя, які полягають у тому, щоб зцілити, а не завдати болю, в тому, щоб надати морального уроку, залучати громаду і спонукати саму громаду до проведення діалогу на основі поваги, навчати усвідомлювати цінність прощення, відповідальності, вибачення та виправлення, наголошуючи при цьому, що відновне правосуддя передбачає відновлення належного фізичного й емоційного стану жертви, правопорушника та громади (Михайлова, Відновне правосуддя, 2009, с. 196).

Нині під терміном «відновне правосуддя» розуміють різні практичні

моделі реагування на злочини, об'єднані загальною ідеологією – спрямованістю на зцілення жертв, ресоціалізацію правопорушників та відновлення спільнот. Інститут відновного правосуддя у кримінальному процесі акцентує не на особі обвинуваченого, а на особі потерпілого, тобто не на покаранні винного, а на відновленні прав потерпілого.

Доволі чітко модель та змістовне наповнення відновного правосуддя щодо неповнолітніх характеризує польська дослідниця А. Мужинська, яка, зокрема, підкреслює, що «сьогодні еволюція спрощеної концепції поводження з неповнолітніми може бути визначена як перехід від репресії до охорони та піклування, що спрямовано, в першу чергу, на досягнення виховної мети. Однак дотримання прав та свобод неповнолітніх під час виховання та захисту їх від деморалізації та злочинності є доволі важливим завданням. Чинні в Польщі правові системи та правила поводження з неповнолітніми під час здійснення щодо них правосуддя зводяться до ідей застосування до них елементів юридичних та виховних (корекційних) моделей, а також моделі примирення. Співіснування різних концепцій у підході до правосуддя стосовно неповнолітніх протягом останніх років призвело до спроби поєднати елементи виховних та соціальних моделей із моделлю примирення, яка спрямована на компенсацію за заподіяну шкоду» (Muszyńska, Zobowiązanie, 2007. p. 128).

1.3. Міжнародні практики застосування відновного правосуддя для неповнолітніх

Першою країною, в якій було встановлено реалізацію відновних практик для неповнолітніх осіб вважається Норвегія. Саме ця провідна країна

базується на зародженні медіації ще з 1970 року, але почала базувалася на основі експерименту у вчиненні крадіжки неповнолітньою особою, яка була відомою у 1981 року. Справа була успішною і вже за останні роки майже 81 із 345 норвезьких муніципалітетів підтримували нововведення – відновне правосуддя, яке виражалось у рішенні до громади до свого району. А вже із 1991 року вона стала більше доступною у 1991 році. У законодавстві Норвегії дане положення закріплено у «Акті про муніципальні ради медіації», який був встановлений у 1991 року, Постанови 1992 р., Циркуляр 1993 р., розділи 71-72 Кримінально-процесуального кодексу 1998 р. у частині 2 включають в себе право прокурора у разі вчинення не суспільного небезпечного діяння без протиправних наслідків передати правопорушника до медіаційного процесу.

Медіація в Норвегії для правопорушника – це розуміння і визнання особи вини за своє кримінальне правопорушення, без повторного вчинення його, відшкодування морального стану людини. Дуже часто передаються злочини на другому, а також третьому етапі розслідування, де жертва проходить психологічну реабілітацію та має усвідомлення того, що з нею сталося. Згідно із Кримінальним Кодексом Норвегії, справа може відбуватися на основі медіації лише тоді, коли правопорушення є незначним, вина доведена і це є власним волевиявленням обох сторін. Взагалі, дана медіація і досі відбувається у кожному районі окремо, спираючись на установу суспільних відносин і між місцевою владою. Фінансування здійснюється Міністерством соціальної політики і Міністерством Юстиції. Для учасників медіації вона є повністю безкоштовною. У ці послуги також входить відновлення морального стану обох сторін та психологічна підтримка.

У наш час існує близько 700 медіаторів, яких обирають терміном на 4 роки. Хоча медіатори не мають юридичної освіти, але бажаним є те, аби вони пройшли курси із «Основ відновного правосуддя», розуміли проблематику даного питання. У Норвегії медіація є прямою дією, яка полягає у укладанні.

Згідно із статистики Генпрокуратури Норвегії з 1995 по 2021 рік на медіацію було направлено 5000 справ, з них 82% - порушення неповнолітніх.

Майже 78% справ вирішено успішно і полягали у виконанні громадських робіт правопорушником, сплачування штрафу від батьків. Найбільш поширені справит – крадіжка у магазині, вандалізм та хуліганство.

Однією із найбільш розвинених країн у справах медіації є Канада. За статистикою Генеральної Прокуратури Канади із 1974 року по 2021 року кожного місяця реалізується понад 100 справ щотижня. Програми відновного правосуддя реалізуються на основі «Кримінального Кодексу Канади», «Постановою про неповнолітніх».

Досвід Канади ґрунтується на тому, що неповнолітній, який вчинив суспільно – небезпечне діяння перш за все проходить реабілітацію, яка полягає у тому, що він обов'язково відвідує центр психологічної допомоги, щоб зрозуміти свої вчинки та наслідки для суспільства. Як показує статистика, за останній рік майже 95 % правопорушників покалися за злочин, який вчинили і переконані, що він не відбудеться повторно.

У Канаді діє дві форми відновного правосуддя, котрі є різними за своєю структурою та змістом. Найбільш розвиненими в Канаді є громадські обговорення. Такі програми реалізують справи неповнолітніх на основі залучення родичів обох сторін, офіцерів та медіаторів для обговорення даного питання та його проблематики. Медіатори в свою чергу є спікерами та запрошеними фігурами у спілкуванні, котрі допомагають досягти консенсусу та компромісу.

Також іншою формою є безпосередня медіація між правопорушником і жертвою без третіх сторін на основі підписання угоди. За таких програм також відбувається відшкодування збитків, проте також розповсюдженим є лікування та спеціальні тренінги з поведінки.

У Франції з 1980-х років є абсолютно доступною програма медіації. Вона відбувається на основі Кримінально-процесуального кодексу, а саме статей 40,41, згідно із якої саме прокурор має вирішувати чи може дана справа реалізуватися за допомогою відновних практик. Проте як зазначають прокурори, уже на початковій стадії вони передають справу на медіацію, якщо

злочинцем є неповнолітня особа, адже дана судова справа у вигляді покарання позбавлення волі може вплинути на формування її як особистості, моральних якостей та чеснот.

За Кримінальним Кодексом Франції медіація для неповнолітніх відбувається за прямою і непрямую дією (Аркелян, 2015, с. 121–123). Послуги відбуваються за рахунок волонтерів і для учасників медіаторів є безоплатною. Навчання медіаторів є також безоплатним і 70% медіаторів мають освіту, за якої здійснюють навчання.

Розвитком медіації займається також Національний інститут медіації та допомоги. Інститут включає 160 служб, надає потерпілим моральне та фізичне відшкодування. Також у Франції є етичний кодекс, за яким діє регулювання справ неповнолітніх.

Медіація Франції діє на основі чотирьох етапів:

1. Підготовчий – формування угоди, на основі якій буде безпосередньовідбуватися медіація, попередня робота з сторонами.
2. Медіація – примирення та укладання угоди.
3. Закриття справи та її безпосередня оцінка.

Із 1997 року за даними статистики Генеральної прокуратури Франції проведено близько 100 000 медіацій, із них більше 75% справ є успішними та укладаються безпосередньо за згодою учасників.

РОЗДІЛ 2
ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ
ЗАСТОСУВАННЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ
У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З НЕПОВНОЛІТНІМИ
ПРАВОПОРУШНИКАМИ

2.1. Методи відновного правосуддя у соціальній роботі з неповнолітніми правопорушниками

Соціальна робота з молодими правопорушниками — це насамперед процес їхньої соціально-педагогічної реабілітації. Специфічними особливостями такого процесу є максимальне сприяння ресоціалізації особистості дитини, а також спрямованість на повернення підлітку тієї природної сутності, створення відносин, які сприятимуть подоланню відчуженості індивіда від родини й школи, а також надання медико-соціальної й психолого-педагогічної допомоги та підтримки, захисту прав молодої особи (Денісова, 2005).

За останні роки широким колом науковців вивчається питання щодо можливості та доцільності впровадження в Україні методів реституційного правосуддя та використання їх на практиці. Методи реституційного правосуддя неповнолітніх містить виховно-профілактичну діяльність, що здійснюється загальноосвітніми навчальними закладами, соціально-педагогічними центрами, психологічними консультаціями, службами довіри, центрами педагогічної реабілітації тощо.

Відновне правосуддя наразі є світовим рухом за переорієнтацію кримінального правосуддя з покарання злочинця на подолання ним конкретних наслідків своїх протиправних дій та на попередження скоєння ним нових злочинів. Правосуддя базоване на ідеях примирення конфліктуючих сторін, припинення самого конфлікту (виключаючи засудження та покарання

винуватців конфлікту) шляхом взаємного вибачення, каяття у вчиненому, усвідомлення моральної та юридичної відповідальності за скоєний злочин та зобов'язання відшкодувати нанесені жертві фізичну, моральну та матеріальну шкоди. Що стосується інституту ювенальної юстиції, то він створювався на принципах підвищеного юридичного захисту молодій людині, максимальної індивідуалізації судового процесу в ювенальному суді, широкого використання у процесі неюридичних спеціальних знань із залученням до суду відповідних фахівців. У механізмі відновлення також можна знайти дію вказаних принципів. Намагання захистити молодь (особливо молодшого віку) від кримінального покарання є стійкою специфічною рисою ювенальної юстиції.

Одним із таких підходів, що вже здобув широке міжнародне визнання та практичне застосування, є посередництво. Сприйняття посередництва як нової сфери професійної діяльності ставить низку питань, зокрема щодо його особливостей, а також професійної підготовки фахівців до здійснення цього нетрадиційного підходу до вирішення конфліктних ситуацій. Розгляд посередництва, хоча й представлений великою кількістю публікацій, переважна частина яких є іншомовною, не забезпечує достатнього рівня поінформованості в українському суспільстві стосовно цього альтернативного способу вирішення суперечки. Водночас є перші приклади того, що у вищих закладах освіти України вже започатковано процес упровадження нових навчальних програм для підготовки посередників з числа майбутніх соціальних працівників, економістів, правників, а також представників інших професій.

Посередництво (медіація) являє собою спеціально організоване спілкування двох конфліктуючих сторін за участі соціального працівника. У зарубіжних джерелах з психології для позначення нейтральної сторони використовують терміни «медіація» (посередництво), «медіатор» (посередник).

Механізм посередництва полягає в тому, що наявність третього, нейтрального учасника дає змогу перенести на нього частину емоційного навантаження конфлікту. Посередник виконує низку найважливіших функцій непрямого керування конфліктом, оскільки він у чомусь замінює його безпосередніх учасників. Процедура медіації в загальному вигляді полягає в тому, що посередник сприяє тому, щоб опоненти-супротивники захотіли вступити в діалог з метою вирішення конфлікту. Потім він допомагає опонентам вислухати позиції одне одного в розгорнутій формі, поступово дійти взаємної довіри та намітити деякі нові предметно-змістовні й індивідуальнокомунікативні аспекти проблеми та відносини конфлікуючих сторін. На закінчення конфлікт переходить у фазу прямого діалогу опонентів-партнерів, що дає змогу знайти конструктивні рішення й прийнятні компроміси й розробити їх до рівня програми взаємних дій, що задовольняють обидві сторони конфлікту.

Посередник жодною мірою не є суддею чи арбітром у конфліктній взаємодії, що розгортається. Його завданням є не аналіз змісту конфлікту або відносин між учасниками, не їх оцінка, а організація взаємодії між конфлікуючими сторонами на основі психологічних закономірностей, механізмів і правил.

Вирішення конфліктів за допомогою методики посередництва містить п'ять основних етапів і відповідно п'ять основних форм вмінь і навичок, що вимагаються від ведучого процес посередництва — це організація опосередкування конфлікту, мотивація й установлення відносин опонентів, монологічне опосередкування конфлікту, діалогічне опосередкування конфлікту й підбиття підсумків конфлікту.

Організація опосередкування конфлікту полягає у проектуванні та конструюванні форми сеансів опосередкування конфлікту й підготовці учасників конфлікту до майбутньої взаємодії. Оскільки можливості методики посередництва в нашій культурі мало кому відомі, найчастіше саме посередник виступає ініціатором вирішення конфлікту. Він окремо

зустрічається з обома сторонами, пояснює їм, у чому полягають мета й процедура посередництва, переконує, що завдяки посередництву вони можуть гідно вийти з конфліктної ситуації, і заручається їхньою згодою на участь у процесі медіації.

Звичайно, якщо посередникові вже вдалося досягти деякої популярності як ефективному помічникові у вирішенні конфліктів, то бажаючі можуть знайти його зі своєї ініціативи, але й у цьому разі медіатор особисто зустрічається з кожною стороною й розкриває всі основні особливості майбутньої взаємодії опонентів. Іноді можна залучити до участі в посередництві ще двох–трьох чоловік, які, як правило, виявляються спостерігачами.

Мотивація й установлення відносин учасників вирішення конфлікту — другий етап посередництва і початок медіаторного процесу. Користуючись методом валідності, медіатор усіяко підкреслює серйозність і значущість виниклої ситуації, виражає свою повагу до сторін конфлікту, намагається переконати в можливості успіху. Конфліктуючі повинні відчувати, що мають справу з урівноваженою, спокійною, твердою людиною, серйозним і впевненим у собі фахівцем.

Монологічне опосередкування конфлікту — третій етап посередництва. Він полягає в почерговому висловленні сторін конфлікту задля вираження своїх позицій, поглядів, почуттів, відносин. Головний метод ведучого на цьому етапі — пасивне й активне слухання, що допомагає сторонам конфлікту глибше й повніше розгорнути всі аспекти й сторони суб'єктивних картин конфлікту і, може, вперше відчувати й переконатись, що їх слухають, що їх розуміють, що вони дають вихід переживанням, що переповняли їх до цього. Психологічна форма даного етапу діалогізації конфлікту — обмін конфліктуючих сторін монологіями, завдання посередника — спонукати сторони й допомагати їм розуміти й оцінювати позицію іншої людини в конфлікті, а також показувати, які почуття він переживає, коли перебуває у цій позиції. Діалогічне опосередкування конфлікту — четвертий етап медіації —

полягає в тому, що після того, як між сторонами конфлікту встановлені ефективні засоби спілкування, зроблена корекція їхніх взаємин і розгорнуті суб'єктивні картини конфліктної події, посередник-медіатор поступово переводить спілкування та взаємодію між ними у форму прямого, безпосереднього діалогу.

Підбиття підсумків конфлікту — п'ятий, завершальний етап діалогічного посередництва в конфліктній ситуації. Для переходу до цього етапу конфлікту медіатор-посередник пропонує учасникам діалогу здійснити короткий огляд конфліктної ситуації: основних моментів, колізій розвитку і трансформації цих моментів, головних напрямів її позитивного й конструктивного уможливлення. Кожна сторона повинна висловити своє розуміння ситуації коротко, але цілісно, оскільки такий переказ становить важливий засіб взаємної валідації нового бачення й розуміння суті, механізмів і перспектив виходу з конфлікту. Якщо під час такого повторення й узагальнення не виникло заперечень в жодного з учасників діалогу, то, отже, вдалося дійти єдиного усвідомлення конфлікту, а також, зрештою, його успішного вирішення.

Одна з найважливіших сторін механізму вирішення конфлікту — це зміна мотивації учасників у процесі його вирішення, і при успішному вирішенні конфлікту первісна мотивація, як правило, повністю знімається. Іноді у процесі вирішення конфлікту з'ясовуються якісь обставини («спливає» раніше невідома інформація або змінюються контексти всієї ситуації), які докорінно змінюють мотивацію однієї або обох сторін. У цьому разі одна сторона може вирішити, що розраховувати на компроміс безглуздо і потрібно поступитись у суперечці, або, навпроти, раптом розуміє, що її шанси на виграш досить високі й, щоб їх використати, краще передати розгляд конфлікту в інші інстанції. Такий результат вирішення конфлікту посередникові варто вважати позитивним, оскільки завдяки психологічному впливу було досягнуто певне просування в розвитку ситуації.

Сімейні групові наради — метод реституційного правосуддя, що передбачає групове обговорення наслідків правопорушення та пошук шляхів виправлення ситуації, яка склалася через правопорушення, до якого залучається широке коло родичів правопорушника, представників його безпосереднього оточення, а також усі ті, хто постраждав від правопорушення (Сімейні групові наради як метод розв'язання конфліктних ситуацій: Метод. матер. для тренера / Упоряд.: Т.-Л. І. Авельцева, Н. В. Зимівець, В. П. Лютий та ін.; За заг. ред. І. Д. Зверєвої.— К.: Наук. світ, 2005). Сімейні групові наради проводяться не для примирення сторін чи пом'якшення покарання правопорушника (хоча такі результати наради теж можливі).

Метою сімейної групової наради є відновлення первісного правового становища, пошук оптимальних шляхів для подолання наслідків правопорушення (матеріальних, психологічних, моральних) щодо всіх тих, хто від нього постраждав, а також попередження повторних правопорушень.

Сімейна групова нарада охоплює і правопорушника, і постраждалого від правопорушення, і все коло осіб, на яких цей вчинок вплинув. Під час нарад беруть участь принаймні дві підсистеми суспільства — соціальні мережі правопорушника і постраждалого. Можливі учасники наради:

- правопорушник і члени його розширеної сім'ї (батьки, брати, сестри, інші родичі, зокрема ті, хто проживає окремо від сім'ї правопорушника);
- особи з безпосереднього оточення правопорушника, ті, хто певним чином пов'язані з ним (друзі, сусіди, вчителі, керівники, колеги тощо);
- постраждалий від злочину і члени його розширеної сім'ї;
- особи з безпосереднього оточення постраждалого;
- представники громади, в якій стався інцидент (школи, мікрорайону тощо).

Сімейні групові наради проводяться за умови того, що:

- вчинено правопорушення або здійснено вчинок, що має правові наслідки;

— є потреба у відновленні правого положення та подоланні негативних наслідків учиненого;

— правопорушник беззаперечно бере на себе відповідальність за скоєне;

— між сторонами не було попередніх перемовин і домовленостей;

— усі учасники добровільно погодились на участь у нараді;

— процес наради є відкритим і прозорим.

За таких умов сімейні групові наради створюють можливість:

— *для потерпілого та його оточення:*

— висловити свої почуття та думки;

— отримати визнання своїх претензій, стосовно несправедливого і незаслуженого винуватця до себе;

— бачити і чути реакцію правопорушника, отримати його відповіді на запитання;

— домогтися вибачення;

— переконатись у тому, що подібне більше не повториться;

— *для винуватця та його оточення:*

— принести вибачення й отримати визнання свого покаяння;

— виправити наслідки заподіяного;

— поновити попереднє правове становище;

— *для суспільства (суспільного осередку, де сталося правопорушення):*

— подолати проблеми, викликані правопорушенням;

— відновити позитивні стосунки між своїми членами;

— відновити справедливість (Сімейні групові наради як метод розв'язання конфліктних ситуацій: Метод. матер. для тренера / Упоряд.: Т.-Л. І. Авельцева, Н. В. Зимівець, В. П. Лютий та ін.; За заг. ред. І. Д. Зверєвої.— К.: Наук. світ, 2005.).

Сімейна групова нарада проводиться нейтральним координатором і передбачає ґрунтовну підготовку. Координатором (фасилітатором) наради може виступати представник правоохоронних органів, соціальних служб, навчального закладу, громадських організацій. Процедура сімейної групової

наради складається з чотирьох етапів. На першому етапі координатор наради представляє учасників і описує правопорушення, яке стало приводом до наради. На другому етапі учасники виражають свої думки і почуття з приводу правопорушення та його наслідків. На третьому етапі учасники обговорюють та ухвалюють можливі дії, спрямовані на подолання наслідків правопорушення та поновлення правового становища. На четвертому етапі може відбутися формальне і неформальне примирення сторін (зокрема й через спільне чаювання).

Результатом наради є план дій сторін, що передбачає найкращий спосіб вирішення справи. Він містить три основні компоненти:

- встановлення факту визнання правопорушником того, що він учинив правопорушення;
- інформацію, якою поділилися учасники наради стосовно характеру і причин вчинення та наслідків правопорушення;
- рішення про заходи, що мають бути вжиті, чи рекомендації щодо подальшої поведінки правопорушника, які потрібні для усунення шкоди та попередження подальших правопорушень.

Укладена угода друкується координатором, підписується всіма учасниками наради.

Якщо нарада проводилася з приводу злочину, то угода, як правило, додається до кримінальної справи і може бути врахована при винесенні вироку, а інколи навіть призвести до припинення кримінального переслідування. Виконання укладеної угоди може тривати протягом року після проведеної наради. Формальний контроль за її виконанням у разі, коли це є умовою звільнення від кримінальної відповідальності, може здійснювати працівник органу виконання покарання або особа, на яку покладено обов'язок щодо нагляду за правопорушником. Неформальний контроль можуть здійснювати самі постраждалі та представники громади.

При роботі з неповнолітніми, засудженими до альтернативних покарань, сімейні групові наради можуть проводитись і з приводу порушення

неповнолітніми умов звільнення від покарання, а також виробничої чи навчальної дисципліни. У таких випадках в ролі «потерпілого» виступають представники установи виконання покарання, закладу освіти, підприємства, громадських організацій. Отже, проведення соціальним працівником сімейних групових нарад, за умов ґрунтовної підготовки та дотримання технології, дають йому можливість надати дійову допомогу постраждалим від правопорушення, вчинити ефективний соціально-педагогічний вплив на правопорушника, активізувати соціально-педагогічні ресурси його соціального оточення, створити умови для ресоціалізації та виправлення дитини, яка скоїла правопорушення, без її ізоляції і таврування (1).

Отже, можна стверджувати, що запровадження системи ювенальної юстиції в Україні є важливим етапом, оскільки її метою і завданням є забезпечення прав неповнолітнього та його захист від кримінального переслідування у кримінальному процесі, керуючись принципом верховенства права, застосовуючи реституційний підхід та відновне правосуддя.

2.2. Програми відновного підходу для профілактики злочинності неповнолітніх й асоціальної поведінки серед молоді

В Україні високу ефективність щодо профілактики злочинності неповнолітніх й асоціальної поведінки серед молоді та формування безпечного середовища для розвитку підлітків продемонстрували програми відновного підходу або відновні практики.

Зокрема, отримує розвиток «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину». Програма відновлення для неповнолітніх дає змогу дітям, які допустилися помилки в житті, не розлучатися зі своїми батьками, рідними та близькими, не потрапляти під негативний вплив осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, продовжувати навчання у школах та інших закладах освіти.

Проект «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у

вчиненні злочину» впроваджується Міністерством юстиції України, Офісом Генерального прокурора України на базі системи надання безоплатної правової допомоги за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні.

Ця програма застосовується за чотирьох умов:

перша – наявність потерпілої сторони – фізичної особи, який кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди;

друга – якщо неповнолітній вперше вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості;

третья – визнання неповнолітнім факту вчинення злочину;

четверта – наявність згоди неповнолітнього і потерпілого на участь у Програмі.

Якщо неповнолітній відшкодує шкоду і примириться з потерпілим, успішно пройде етап ресоціалізації, має шанс бути звільненим від кримінальної відповідальності.

Отже, у разі отримання згоди сторін прокурор пропонує їм заповнити заяву про участь у Програмі відновлення правосуддя для неповнолітніх, та згоду на обробку персональних даних. Наступним кроком є передача справи та інформації про правову кваліфікацію кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється неповнолітня особа до Регіонального центру з надання БВПД.

Після цього Регіональний центр з надання БВПД приймає рішення про застосування Програми, видає відповідне доручення адвокату, включеному до Реєстру адвокатів, які надають БВПД, та які пройшли навчання з базових навичок медіації/посередництва.

До процедури відновного примирення (медіації) за згодою сторін можуть залучатися соціальні працівники, психологи, представники закладів освіти та

інші особи, якщо це сприятиме максимальному забезпеченню прав, свобод і законних інтересів дитини.

Наступний етап – забезпечення проведення медіації/премедіації з посередником і учасниками програми. Посередник на зустрічі зі сторонами роз'яснює їм процедуру Програми, її наслідки, надає можливість сторонам дійти згоди щодо умов угод. У разі відмови сторін від укладення угоди – інформує про це Регіональний центр.

Для визначення заходів, що можуть бути передбачені в угоді, а також отримання консультативної підтримки Регіональний центр укладає меморандуми про взаємодію та формує робочу групу з реалізації проекту на рівні регіону із залученням ключових учасників.

Комплексний підхід у цьому напрямку має велике значення враховуючи виклики, які існують при реалізації вказаного проекту. І тут дуже важлива кроссекторальна співпраця між інституціями, дотичними до сфери захисту дітей, оскільки без ефективної комунікації та залученості зацікавлених сторін досягти позитивного результату та вивести дитину із системи кримінального правосуддя буде неможливо. Зокрема, соціальними службами, громадськими організаціями, правоохоронними органами та ін. І саме система надання БПД з її можливостями здатна забезпечити міжінституційну взаємодію, яка дуже важлива особливо при виникненні питань, які вирішити без залучення інших зацікавлених сторін вкрай складно.

Домовленості, досягнуті сторонами за результатами участі у процедурі відновного примирення (медіації), викладаються у письмовій (медіаційній) угоді, яка є обов'язковою для виконання сторонами у визначені ними строки та спосіб.

Виконання неповнолітньою дитиною угоди за результатами процедури відновного правосуддя (медіації) залежно від ступеню її виконання та обставин кримінального провадження може бути підставою для звільнення від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження, або

звільнення від покарання, або звільнення від відбування покарання, або врахування як обставини, що пом'якшує покарання.

Отже, відновне правосуддя представляє собою сучасний підхід до реагування на протиправну поведінку та вчинення кримінальних правопорушень, а також є методом примирення неповнолітнього правопорушника з потерпілим, що дозволяє дітям, які допустили помилку в житті не розлучатися зі своїми близькими та продовжувати навчання в закладах освіти.

З приводу запровадження в Україні зазначеного проєкту директор Регіонального центру з надання БВПД у Львівській області І.Микитин зазначає: «Найважливішим досягненням реалізації пілотного етапу проєкту є популяризація самої ідеї відновного правосуддя. Ця робота дозволила ознайомити широке коло дотичних до сфери дитячого правосуддя фахівців із засадами раннього виведення неповнолітніх із кримінального процесу. Суспільство загалом не надто готове сприймати ідею відновного правосуддя, тому рухатися доводиться маленькими кроками, «залучаючи у спілники» небайдужих із правоохоронців, суддів, адвокатів, громадських активістів» (Відновне правосуддя для неповнолітніх: набутий досвід та перспективи розвитку. URL: <https://pravokator.club/news/vidnovne-pravosuddya-dlya-nerovnoolitnih-nabutyj-dosvid-ta-perspektyvy-rozvytku/>).

Доцільну пропозицію щодо розвитку примірювальних процедур неповнолітніх пропонує запровадити І. Михайлова, яка зазначає, що

«упровадження відновних практик може відбуватися й через створення шкільних служб порозуміння (далі – ШСП) – це команда підготовлених старшокласників-посередників (або медіаторів), які допомагають своїм ровесникам розв'язувати конфлікти мирним шляхом (використовуючи в роботі відновні практики – медіацію однолітків) та працюють над формуванням безпечної атмосфери в закладі освіти. Діяльність ШСП координує зазвичай психолог або соціальний педагог, який пройшов підготовку і володіє знаннями та навичками з організації і керування ШСП» (Михайлова, 2009, с. 148).

На ефективності запровадження таких програм шкільних служб порозуміння наголошують і інші науковці, зокрема В. Головатий, А. Горова, Р. Коваль, які вказують, що «коли учні мають змогу допомагати вирішувати конфлікти між своїми однолітками, зменшується ризик виникнення непорозумінь між поколіннями, оскільки медіатори постійно спілкуються зі своїми ровесниками, й атмосфера стосунків довіри та взаєморозуміння між представниками одного покоління встановлюється набагато швидше, ніж між представниками різних вікових груп; ровесники більше довіряють одне одному, тому що не відчують нерівності між собою; ровесники в ролі медіаторів викликають у сторін конфлікту повагу та шанобливе ставлення, спостерігаючи за врівноваженою та впевненою поведінкою медіаторів, сторони конфлікту налаштовуються на позитивне сприйняття ситуації та серйозний підхід до її вирішення; позитивний результат медіації досягається за рахунок того, що учні-медіатори дуже серйозно сприймають покладену на них відповідальність та прагнуть здобути позитивних результатів у роботі, яку виконують» (Стратегії забезпечення життєздатності відновних практик: механізм співпраці правової системи та громади заради суспільної безпеки : посібник / В. Головатий., А. Горова, Р. Коваль. та ін. Київ : Захаренко В.О., 2009. 224 с, с. 28).

Стосовно особливостей реалізації на практиці таких процедур відновного правосуддя, як проведення конференцій у громаді та сімейних конференцій,

кіл правосуддя, кіл примирення, варто зауважити, що ці форми відновного правосуддя передбачають участь у процедурі вирішення кримінального конфлікту в межах кримінального провадження також представників громади, в якій було вчинено злочин чи правопорушення (наприклад, жителів села, представників закладу освіти тощо), членів родини правопорушника, адвоката правопорушника та представника поліції, який виконує функцію обвинувачення. Такі процедури відновного правосуддя включають значну частину компонентів альтернативних підходів до вирішення кримінальних ситуацій (залучення членів місцевої громади, що сприяє їхній консолідації; організація зустрічі потерпілого і правопорушника; залучення до процесу обговорення і прийняття рішення членів родини та друзів потерпілого і правопорушника (Стратегії забезпечення, 2009, с. 32–33), що мають на меті не лише відновлення балансу між задоволенням інтересів потерпілого та потребою інтеграції правопорушника в суспільство, а й соціалізацію і розвиток громад (Побудова безпечної громади, 2010, с.13).

Сучасний кримінальний процес європейських країн виходить із необхідності застосування відновних процедур як ефективного засобу впливу на учасників кримінального судочинства з метою відновлення порушених кримінально караним діянням прав потерпілого, а також соціальної адаптації особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (Куц, 2007, с. 73).

Враховуючи мету та принципи відновного правосуддя, Рада Європи (членом якої є й Україна) у 1999 р. прийняла Рекомендацію «Про медіацію у кримінальних справах» (Рекомендація N R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах. Рада Європи, Комітет Міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 15.09.1999 р. № R(99)19), щоб сприяти країнам-учасницям у питаннях становлення або подальшого розвитку питання медіації. Європейський Союз зробив подальший крок і прийняв Основоположне рішення Ради Європейського Союзу «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 р. (2001/220/ JHA),

відповідно до якого 22 березня 2006 р. кожна держава – учасниця ЄС мала у своєму законодавстві закріпити можливість проведення медіації (одна з форм відновного правосуддя) у випадках вчинення злочинів (Про положення жертв у кримінальному судочинстві: Рамкове рішення ради Європейського Союзу від 15 берез. 2001 р. *Голос України*. 2001. № 3. 15 квіт.). Економічна і Соціальна Рада ООН 24 липня 2002 р. прийняла Резолюцію «Про основні принципи застосування відновного правосуддя у кримінальних справах», яка закликала держави – учасниці ООН розробити стратегії та політику, спрямовану на впровадження відновного правосуддя.

Слід зазначити, що, попри імплементацію багатьох положень і приписів вказаних міжнародно-правових актів в українське законодавство, багато аспектів в ювенальній сфері ще потребують вдосконалення та модернізації.

2.3. Відновне правосуддя для дітей: аналіз кейсів

Три різні та водночас однакові історії (імена героїв змінені). Неповнолітні Максим та Роман припустилися помилки. Їх вчинок мовою закону кваліфікується як «таємне викрадення чужого майна (крадіжка)». Максимальне покарання за дії, передбачені ч. 1 ст. 185 Кримінального кодексу України, – позбавлення волі на строк до трьох років. Ще одна життєва історія – про вихованця будинку сімейного типу Назара. Хлопець вчинив те, що у Кримінальному кодексі кваліфікується як «таємне викрадення чужого майна (крадіжка), вчинене за попередньою змовою групою осіб» (ч. 2 ст. 185 КК України). Покарання за це – обмеження волі на строк до 5 років або позбавлення волі на той самий строк.

До речі, за статистикою Національної поліції України, злочини, які неповнолітні найчастіше вчиняють – крадіжки та грабежі. Так, минулого року було зареєстровано 3348 крадіжок, що скоїли діти, та 467 грабежів. На третьому місці серед «дитячих» злочинів – обіг наркотиків (240). Далі йдуть розбійні напади (135) та шахрайство (133).

Інколи діти, які наважуються переступити межу закону, прагнуть таким чином завоювати авторитет серед однолітків або просто «шукають пригоди». Таким дітям потрібна не ізоляція від суспільства, а, навпаки, реабілітація та ресоціалізація. Це стало можливим у межах програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину.

Медіація починається з того, що сторони мають можливість почути одне одного. Це потрібно для того, щоб підліток усвідомив, що, наприклад, вкрадений телефон – це не лише засіб зв'язку, а й важливі для людини контакти, фотографії, відео. А потерпілий може й не здогадуватися, що вкрадені 200 гривень дитина витратила на їжу. Медіатор допомагає налагодити діалог та укласти угоду, яка б задовольнила обидві сторони.

Обов'язковими умовами участі у програмі відновлення є визнання неповнолітніми своєї вини, щире вибачення перед потерпілими, а також відшкодування завданої потерпілим шкоди, тобто повернення грошей або майна, виконання певних робіт тощо. В угоді про застосування Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину, визначається, як і в які терміни порушник відшкодовує шкоду потерпілому.

Важлива частина угоди про застосування Програми – додаткові заходи, які допоможуть неповнолітньому будувати соціальні зв'язки, знайти нове захоплення та змінити свою поведінку. Для цього регіональні центри з надання БВПД заздалегідь укладають меморандуми про взаємодію з Державною установою «Центр пробації», іншими установами, які мають досвід ресоціалізації дітей.

Наприклад, Максим та Роман мають пройти індивідуальну програму подолання агресивної поведінки та набуття соціальних навичок неповнолітніми правопорушниками «Життєві навички». Хлопці проходять тренінги, під час яких вчитимуться опановувати власні емоції, дізнаються про способи виходу з конфліктних ситуацій. Додатково Роман ходить у спортивну секцію з футболу. Психологи впевнені, що для хлопця цей вид спорту стане полем для відпрацювання отриманих знань з налагодження

безконфліктного спілкування та фізичного розвитку. Зважаючи на непрості стосунки у родині Романа, його батьки отримають консультації щодо побудови контакту із сином.

Після виконання угоди регіональний центр з надання БВПД готує інформацію щодо результатів участі неповнолітнього у програмі відновлення та надсилає її прокурору.

Юридичні наслідки

Законодавство дозволяє звільнити від кримінальної відповідальності порушників, які вперше вчинили злочини невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості. Це стосується випадків дієвого каяття; або коли сторони примирилися й порушник відшкодував шкоду; чи якщо неповнолітній втратив суспільну небезпечність (у зв'язку зі зміною умов життя чи ситуації).

За результатами програми відновлення, якщо неповнолітній відшкодує шкоду і примириться з потерпілим, кримінальне провадження закриють. Так дитина не отримає «клеймо» злочинця. При цьому неповнолітній пройде програми ресоціалізації та повернеться у суспільство. Тож від відновного правосуддя виграють усі.

Відновне правосуддя - це справедливе вирішення спору чи конфлікту, спрямоване на подолання його негативних наслідків та зцілення його учасників, із соціального погляду. Ідеальна мета такого правосуддя - сформувати у правопорушників відчуття відповідальності за власні дії та повернути ситуацію, яка була до конфлікту, або, якщо це неможливо, компенсувати заподіяну шкоду. Для позитивного результату потрібне, зокрема, засудження правопорушення, а не особистості, а потім - вияв підтримки та любові з боку близьких людей.

Такі програми відбуваються у формі діалогу між кривдником та потерпілим з участю третьої, нейтральної сторони. Нею може бути суд, медіатор, представники родини або місцева громада. Під час таких зустрічей

сторони конфлікту досягають розуміння того, що відбулося, налагоджують порозуміння й укладають угоду про компенсацію шкоди.

Фахівці зазначають, що участь у програмах дозволяє отримати притомне символічне відшкодування, яке полягає у зціленні потерпілого. А досягнувши такого стану, сторони справедливо визначають відшкодування матеріального збитку.

Часто підліток під час такої зустрічі не може вимовити слова вибачення, а не те що сказати неправду. Але його самопочуття і стан бачить потерпіла людина. І тільки вона вирішує, чи вірити покаянню порушника. В цьому й полягає цілющий ефект відновних практик.

У відновних практиках можуть брати участь діти до 18 років за згодою батьків. Серед критеріїв відбору - злочини легкої та середньої тяжкості, водночас же інкримінована стаття Кримінального кодексу має ще й передбачати примирення. Тоді, залежно від епізоду і статті, суддя може пом'якшити покарання, давши умовний термін, або звільнити від покарання, якщо це дозволяє законодавство.

У програмах із відновного правосуддя важлива активна участь усіх сторін, яких зачепило правопорушення. Це допомагає потерпілому збагнути, навіщо кривдник скоїв злочин, пережити емоції та позбутися страху повторення події, а самому правопорушнику - усвідомити, до яких наслідків призвели його дії.

ВИСНОВКИ

Нині стан і тенденції злочинності неповнолітніх, як показує аналіз статистичних даних, свідчать про нагальну потребу організації цілеспрямованих дій суспільства та держави щодо попередження такої злочинності та її запобіганню. Здійснивши співвідношення офіційного та відновного правосуддя, автори дійшли думки, що на сьогодні в Україні є нагальна потреба у ефективному запровадженні відновного правосуддя, що допоможе в подальшому зменшити кількість правопорушень, скоєних підлітками. Було досліджено національне законодавство, виявлено його переваги та недоліки. У ході цього було встановлено, яким чином нормативно-правові акти можуть вдосконалюватися з огляду на їхню структуру та ефективність. Як показує моделювання Міністерства Юстиції, протягом 2021-2025 року будуть звертатися до відновного правосуддя більше, ніж 55% населення у справах пов'язаних з такими кримінальними правопорушеннями: легкі тілесні ушкодження, бійки, крадіжки. Окрім того, проаналізувавши нормативно-правові акти і відновні практики провідних світових країн: Франція, Канада та Норвегії, ми встановили, що вони здійснюють виконавчу діяльність задля відновлення справедливості, налагодження зв'язку і відновлення правосуддя, захисту основоположних прав і свобод людини, суспільних відносин. Врахуванням євроінтеграційних процесів, які сприяють розвитку правосуддя в Україні, є важливим для України у тому числі, для гуманізації кримінально-правової політики та поширенням ідеї відновного правосуддя.

Основними причинами, які перешкоджають поширенню відновного правосуддя в Україні, є, насамперед, специфіка національного правосуддя, зорієнтованого в основному на покарання, недостатня регламентація у кримінальному процесуальному законодавстві порядку укладення угод саме з неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим, низька поінформованість громадян про можливість проведення процедур відновного правосуддя у справах неповнолітніх та необізнаність про них серед самих учасників

кримінального провадження. Тому на сьогодні є вкрай важливою реалізація відповідних національних та міжнародних програм, щодо застосування відновного правосуддя до неповнолітніх. Це дозволить значно зменшити рівень злочинності серед неповнолітніх осіб та буде направлене на відновлення його соціального становища у суспільстві.

Підсумовуючи, слід зазначити, що процедури відновного правосуддя відповідають сучасному рівню соціального розвитку та є цивілізованими формами виходу з конфлікту. Позитивний потенціал процедур відновного правосуддя має змінити на краще стан запобігання злочинам неповнолітніх, сприятиме їх соціально-психологічній реабілітації, надихатиме на віру у справедливість під час вирішення конфліктів.

Баланс між усуненням завданої шкоди та відповідальністю, пошук порозуміння та соціальної підтримки, формування бажання повернення до нормального життя – всі ці завдання можуть бути досягнуті під час здійснення ефективних процедур відновного правосуддя. Водночас чітка нормативна регламентація та деталізація таких процедур дасть змогу певним чином «розвантажити» як судову систему, так і слідчих.

Враховуючи наведені положення, вважаємо, що під відновним правосуддям щодо неповнолітніх слід розуміти сукупність процедур соціального примирення між потерпілим та неповнолітнім правопорушником (із можливістю залучення громади), орієнтованих на розв'язання конфлікту несуперницьким шляхом, які не є покаранням або адміністративним стягненням і можуть застосовуватися на різних стадіях кримінального провадження.

Важливим результатом відновного правосуддя є усвідомлення дитиною, яка знаходиться в конфлікті із законом, наслідків своїх дій та формування в неї бажання за власною ініціативою піти на відповідні перемовини з потерпілим. Процедури відновного правосуддя формують вихідні засади для спільного вироблення взаємоприйнятних засобів залагодження конфлікту та забезпечення максимального відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аркелян Р. Ф. Компаративний аналіз програм відновного правосуддя в Англії, Уельсі, Бельгії, Німеччині, Фінляндії, Швейцарії. Юридична наука. 2015. № 6. С. 121–123.
2. Відновне правосуддя для дітей: перші успішні кейси. Міністерство юстиції України: офіційний сайт. <https://minjust.gov.ua/en/news/ministry/vidnovne-pravosuddya-dlya-ditey-pershi-uspishni-keysi>.
3. Відновне правосуддя для неповнолітніх: набутий досвід та перспективи розвитку. URL: <https://pravokator.club/news/vidnovne-pravosuddya-dlya-nerovnlitnih-nabutyj-dosvid-ta-perspektyvy-rozvytku/>
4. Відновне правосуддя-новий підхід реагування на злочин, вчинений неповнолітніми. Міністерство юстиції України: офіційний сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/vidnovne-pravosuddya-noviy-pidhid-reaguvannya-nazlochyn-vchineniy-nerovnlitnimi>.
5. Грущинський Я. Європейський суд покарав нас на мільйон євро. Голос України. 2013. № 12. С. 3.
6. Закірова С. Ювенальна юстиція в Україні: проблеми, перспективи. Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2734:yuv-enalna-yustitsiyav-ukrajini&catid=8&Itemid=350.
7. Землянська В.В. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України : посібник. Київ : Захаренко В.О., 2008. 200 с.
8. Інститут миру і порозуміння: офіційний сайт. URL: <https://rj.org.ua>.
9. Концепція реформування кримінальної юстиції України, затв. Указом Президента України від 8 квіт. 2008 р. № 311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text>
10. Крестовська Н.М. Ювенальна юстиція : навчальний посібник. URL: <https://goo.gl/3uh9J4>

11. Кримінальний кодекс України. Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n223>
12. Кримінальний процесуальний кодекс України. Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n3768>
13. Куц В.М. Звільнення від кримінальної відповідальності в контексті реалізації ідеї відновного правосуддя: теоретичний аспект. *Відновне правосуддя в Україні : щокварт. бюлетень*. 2007. № 4. С. 24–27.
14. Литвинов О.М. Становлення та розвиток ювенальної пенальної політики Республіки Польща (кримінально-правове дослідження) : монографія / О.М. Литвинов, Є.С. Назимко, Т.І. Пономарьова; за заг. ред. д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. Київ : ВД«Дакор», 2015. 128 с.
15. Маляренко В.Т. Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні. *Відновне правосуддя в Україні : щокварт. бюлетень*. 2005. № 1–2. С. 27–33.
16. Медіація у кримінальних справах: деякі правові аспекти: навчальний посібник / за ред. Ю. І. Микитина. Київ : БО «Український Центр Порозуміння», 2006. 84 с.
17. Микитин Ю.І. Відновне правосуддя у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні : авто- реф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2010. 19 с.
18. Михайлова І.М. Відновне правосуддя як спосіб захисту прав потерпілих від злочинів. *Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених та аспірантів, Івано-Франківськ, 23–24 квіт. 2009 р. Івано-Франківськ, 2009. С. 195–198.
19. Михайлова І.М. Ювенальна юстиція в системі запобігання злочинам неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Нац. акад. внутр. справ

МВС України. Київ, 2015. 226 с.

20. Мурзановська А. В. Відновне правосуддя: окремі методологічні аспекти досліджень правового регулювання та практики застосування в Україні. Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 288-291.

21. Побудова безпечної громади : попередження правопорушень серед дітей та молоді. Український центр порозуміння. Київ, 2010. 23 с.

22. Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 453. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-п#Text>.

23. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України; Концепція від 24.05.2011 р. № 597/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>

24. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 р. №119/2021. <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>.

25. Про положення жертв у кримінальному судочинстві: Рамкове рішення ради Європейського Союзу від 15 берез. 2001 р. *Голос України*. 2001. № 3. 15 квіт.

26. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-р#Text>.

27. Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 р. № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2017-п#Text>.

28. Проект Закону про юстицію, дружню до дитини. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137

29. Рекомендація N R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах.

Рада Європи, Комітет Міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 15.09.1999 р.№ R(99)19. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828

30. Соціальна робота і програми відновного правосуддя: теорія та практика. Навчальний посібник / Гірник А.М., Горова А.О., Дума Л.П., Землянська В.В., Кабаченко Н.В., Коваль Р.Г., Пилипів Н.Я., Савчук О.М., Філь С.С. Київ, 2009.

31. Стратегії забезпечення життєздатності відновних практик: механізм співпраці правової системи та громади заради суспільної безпеки : посібник / В. Головатий., А. Горова, Р. Коваль. та ін. Київ : Захаренко В.О., 2009. 224 с.

32. Muszyńska A. Zobowiązanie do naprawienia szkody w postępowaniu w sprawach nieletnich. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny rok lxxix. Zeszyt 2. 2007. P. 127–136.*